

УДК 346.546.6

А. М. Апаров

доктор юридичних наук, доцент

А. О. Полякова

Київська державна академія водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МОНОПОЛІЗМУ В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано правові проблеми монополізму в господарській діяльності та окреслено шляхи вдосконалення його правового регулювання.

Ключові слова: монополізм, монопольне становище, державне регулювання, відповідальність.

Сучасна сфера господарювання в Україні має багатогранний характер та характеризується множинністю суб'єктів цієї діяльності. Однак, окремі сфери економічних відносин у державі за різних причин тяжіють до створення умов відсутності достатньої конкуренції й набуття суб'єктами внутрішнього ринку такого правового становища, що характеризується наявністю ознак монополізму та відсутністю достатньої конкуренції. Це може бути наслідком, зокрема, і того, що українське законодавство недостатньо чітко регулює відносини, що виникають у цій сфері, що й засвідчує актуальність статті в дослідженні цих проблем. Дослідженню правового становища монополій присвятили свої праці О. О. Бакалінська, О. П. Віхров, І. В. Лукач, С. Б. Мельник, Н. О. Саніахметова, Т. Г. Удалов, Г. М. Філюк, Ю. С. Шемшученко, І. А. Шумило, В. С. Щербина та ін.

Метою статті є аналіз актуальних проблем монополізму в господарській діяльності та визначення шляхів удосконалення його правового регулювання.

Із часу здобуття Україною незалежності, у тому числі економічної, набула актуальності проблема поширення монополізму в різних сферах господарської діяльності, адже монопольне становище завжди було, є і буде бажаним для кожного суб'єкта господарювання з погляду досягнення певного економічного результату. Тому перед державою постало нелегке завдання – забезпечити адекватну політику з правового регулювання природних та штучних монополій, а також належний захист чесної конкуренції. Для цього була створена досить розгалужена законодавча база, яка визначила правові засади регулювання та обмеження монополізму в господарській діяльності. Відтак, правову основу державного регулювання господарського інституту монополій в Україні становлять: Конституція України, Господарський кодекс України, Закон України "Про захист економічної конкуренції", Закон України "Про Антимонопольний комітет України", Закон України "Про природні мо-

нополії", Постанова Верховної Ради України "Про Державну програму демонополізації економіки і розвитку конкуренції". Однак, на жаль, у змісті цих нормативно-правових актів немає чіткого й однозначного визначення змісту поняття "монополізм". Так, відповідно до Закону України "Про захист економічної конкуренції", який був розроблений із залученням європейських експертів, до сьогодні вважається одним з кращих у Європі, існує поняття "*монополізація*", що трактується як досягнення суб'єктом господарювання монопольного (домінуючого) становища на ринку товару, підтримання або посилення цього становища [3, ст. 1]; при цьому монополістом вважається підприємство, частка якого на ринку певного товару перевищує 35% [3, ч. 2 ст. 12]. Водночас у Господарському кодексі України зазначено, що *монопольним* вважається домінуюче становище суб'єкта господарювання, яке дає йому можливість самостійно або разом з іншими суб'єктами обмежувати конкуренцію на ринку певного товару (робіт, послуг) [2, ст. 27]. Також В. В. Копейчиков визначає *монополізм підприємницької діяльності* як монопольне становище підприємця, яке дає йому можливість обмежувати конкуренцію на ринку певного товару [4, с. 756]. У свою чергу, Ю. С. Шемшученко зазначає, що *монополія* – це становище, яке дає можливість самостійно або разом з іншими суб'єктами обмежувати конкуренцію у сфері надання певних товарів чи послуг [5, т. 3]. Т. Г. Удалов розглядає *монополізм* як: 1) виключне право на виробництво, торгівлю, промисли тощо, яке належить одній особі, певній групі осіб або державі; 2) великій об'єднанні підприємців (картелі, синдикати, трести, концерни, консорціуми тощо), які виникають на базі концентрації виробництва й капіталу, що зростає, та зосереджують у своїх руках значну частку виробництва чи продажу певного товару з метою досягнення домінуючого становища на ринку, одержання максимального прибутку. Він робить висновок про те, що *монополізм* – це такий стан, за якого окремі суб'єкти господарювання можуть нав'язу-

вати власні інтереси іншим суб'єктам господарювання та суспільству, ігноруючи при цьому їх потреби [6, с. 496]. Економісти взагалі вважають, що *монополізм* – це економічне явище, яке походить від грец. “monos” – один; “poleo” – продаю та означає захоплення фізичною або юридичною особою частини або всього ринкового простору і встановлення на ньому свого панування [7, с. 304]. Такий аналіз дає змогу говорити про доцільність правового визначення поняття “монополізм” у законодавстві України, адже думки вчених із цього питання хоч і схожі між собою, але все ж відрізняються в базових підходах до розуміння цього поняття.

Також потребує вирішення питання узагальнення правових підходів до визначення статусу монополіста, бо відповідно до критеріїв визначення монопольного становища суб'єкта господарювання на ринку товарів та послуг, встановлених у ст. 12 Закону України “Про захист економічної конкуренції”, суб'єкт господарювання посідає монопольне (домінуюче) становище на ринку товару, якщо: 1) на цьому ринку в нього немає жодного конкурента; 2) не зазнає значної конкуренції внаслідок обмеженості можливостей доступу інших суб'єктів господарювання щодо закупівлі сировини, матеріалів та збуту товарів, наявності бар'єрів для доступу на ринок інших суб'єктів господарювання, наявності пільг чи інших обставин. При цьому, як зазначає Ю. Семенюк, у наведеному законі прямо не дається визначення поняття “монопольне (домінуюче) становище” суб'єкта господарювання на ринку товарів і послуг, хоча й встановлено критерії для його визначення. На його думку, в Україні закон встановлює значно нижчий відсотковий розмір частки на товарному ринку для надання статусу монополіста, ніж в інших країнах [8, с. 11]. Так, суб'єкт господарювання може бути визнаний монополістом лише у разі, якщо його частка на ринку товарів досягла 35% або навіть є меншою за умови, що цей суб'єкт господарювання не зазнає значної конкуренції. Наприклад, у Російській Федерації домінуючим визнається становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку становить 50%, та не визнається домінуючим, якщо не перевищує 35% [9, ст. 5], у США цей показник дорівнює 60%, у Німеччині монопольною вважається компанія, що зосередила у своїх руках третину обігу, в Японії – коли частка однієї компанії перевищує 50%, а двох – 75% і більше. Законодавство ЄС узагалі не встановлює конкретного розміру частки ринку, контроль над якою дає змогу визнати суб'єкта господарювання монополістом. Така частка має бути достатньо ваговою й для кожного випадку визначається окремо [10, с. 682]. Водночас слід зауважити, що сам статус монополіста не є правопорушенням і не тягне за собою наслідків застосування до суб'єкта господарювання будь-яких санкцій, адже для прятя-

гнення монополіста до відповідальності необхідно довести наявність з його боку факту вчинення дій або бездіяльності, що призвели або можуть призвести до обмеження конкуренції. Тобто завдання закону в цій сфері – не переслідування суб'єктів господарювання – монополістів, а встановлення такого правопорядку, який забороняє зловживання своїм монопольним становищем.

Крім того, зауважимо, що саме в господарських відносинах знаходять своє відображення та гармонійно поєднуються як різні інтереси безпосередніх учасників господарської діяльності, так і інтереси суспільства. У цьому випадку такими спільними інтересами є належне правове регулювання відносин щодо обмеження монополізму в державі. О. П. Віхров зазначає, що здійснення антимонопольного контролю за дотриманням антимонопольного та конкурентного законодавства опосередковують зобов'язальні організаційно-господарські правовідносини [11, с. 375]. На думку автора, вони є видом організаційно-господарських зобов'язань зі здійснення контролю у сфері господарювання. Згідно з Конституцією України, одним із найважливіших конституційних принципів забезпечення свободи підприємницької діяльності в Україні є державний захист конкуренції, а також недопущення зловживання монопольним становищем на ринку [1, ст. 42], а Господарський кодекс України встановлює, що держава здійснює антимонопольно-конкурентну політику та сприяє розвитку змагальності у сфері господарювання на основі загальнодержавних програм, що затверджує Верховна Рада України за поданням Кабінету Міністрів України [2, ч. 1 ст. 18]. Відтак, на сьогодні основним державним органом, що здійснює контроль за дотриманням антимонопольного законодавства, а також захистом інтересів підприємців від зловживання монопольним становищем, є Антимонопольний комітет України. Водночас можна виокремити такі групи суб'єктів, що є учасниками відносин у сфері монополізму й монополій:

1) суб'єкти господарювання – монополісти, діяльність яких спрямована, головним чином, на задоволення власних інтересів, зайняття домінуючого становища, яка тим самим загрожує реалізації охоронюваних законом інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів;

2) суб'єкти, що здійснюють управління та контроль за відносинами у сфері дотримання конкуренції та протидії монополізму, зокрема такий антимонопольний орган, як АМК України;

3) суб'єкти, що є споживачами товарів, послуг та робіт суб'єктів монопольних утворень. Поряд з цим слід зазначити, що основне коло учасників становлять саме суб'єкти господарювання, проте, значущість двох інших учасників також є досить ваговою, адже якби не було споживача, не було б сенсу не те що в монопольній, а узагалі в

господарській діяльності. Звичайно, для споживачів монополізм – однозначно негативне явище, адже при нинішньому рівні життя більшість громадян просто не мають змоги купити товар чи скористатися послугою належної якості за занадто високою ціною, причому альтернативний вибір у них невеликий. Для покупця конкуренція є дуже важливою, бо він може вибрати необхідні товари за привабливою для нього ціною та такої якості, на яку він спроможний витратити свої кошти. Якщо ж його в цьому виборі обмежує монополіст, він відчуває невдоволення. У цьому випадку для того, щоб утримати покупця, монополіст завдяки своїм масштабам може виставити значно нижчу ціну на товари або послугу, аніж на вільному ринку. А такий стан речей одразу може не сподобатися конкурентам монополіста, оскільки вони втрачатимуть своїх споживачів і тим самим – прибутки. І тут на допомогу має прийти *державне регулювання* [12, с. 495]. Як відомо, антимонопольний контроль є одним з найважливіших видів державного регулювання господарської діяльності, а сама діяльність суб'єктів господарювання постійно перебуває під посиленням контролем з боку органів Антимонопольного комітету України на предмет дотримання законодавства про захист економічної конкуренції. Повноваження органів АМК України при реалізації контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції закріплені в ст. 7 Закону України "Про Антимонопольний комітет України". До таких повноважень, зокрема, належать: визначення меж товарного ринку й монопольного становища суб'єктів господарювання, надання суб'єктам господарювання обов'язкових для виконання рішень про припинення порушень антимонопольного законодавства, про примусовий поділ монопольних утворень, застосування штрафних санкцій тощо. Відтак, за порушення антимонопольного законодавства суб'єктом господарювання законодавством передбачено відповідальність, яка, згідно з розділом 8 Закону України "Про захист економічної конкуренції", полягає в застосуванні таких видів санкцій:

1) штраф, що накладається на юридичних та фізичних осіб або групи суб'єктів господарювання;

2) примусовий поділ, що застосовується до суб'єктів господарювання, які зловживають домінуючим становищем;

3) адміністративна відповідальність керівників суб'єктів господарювання;

4) відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення конкурентного законодавства (згідно зі ст. 55 Закону таке відшкодування монополістом збитків, завданих іншим суб'єктам господарювання та споживачам, здійснюється на підставі судового рішення господарського суду).

На сьогодні найбільш поширеною санкцією за порушення антимонопольного законодавства є штраф. Так, згідно зі звітом Антимоно-

польного комітету України за 2014 р., найбільш поширеною категорією порушень законодавства про захист економічної конкуренції, що виявлялися та припинялися органами Антимонопольного комітету України протягом звітного року, залишається зловживання монопольним (домінуючим) становищем – 2221 випадок, а на суб'єктів господарювання, які зловживали монопольним (домінуючим) становищем, органами Антимонопольного комітету України протягом 2014 р. були накладені штрафи в загальному розмірі 60,88 млн грн. Так, унаслідок розгляду справи проти ПАТ "Київгаз" Антимонопольний комітет України прийняв рішення про накладення на порушника штрафу в розмірі 68 тис. грн. Однак в іншій справі Антимонопольний комітет України застосував до публічного акціонерного товариства "Полтаваобленерго" значно більші санкції: за дії, які вчинювалися з порушенням законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді зловживання монопольним (домінуючим) становищем, на публічне акціонерне товариство "Полтаваобленерго" було накладено штраф у розмірі 50 млн грн [13, с. 47].

Отже, наразі в Україні немає єдиного правового підходу до визначення розміру санкцій за порушення конкурентного законодавства за однакові порушення закону, проте, не можна не погодитись з тим, що покарання в кожному конкретному випадку має відповідати тяжкості вчиненого порушення та повинно мати індивідуальний характер з урахуванням усіх обставин правопорушення.

Висновки. По-перше, в українському законодавстві та українській доктрині не міститься чіткого визначення змісту поняття "монополізм". Тому, на нашу думку, доцільним було б закріпити норму, яка б містила таке визначення поняття: *монополізм* – це домінування суб'єкта господарювання на ринку товарів, робіт, послуг, яке, шляхом використання домінуючого становища, обмежує конкуренцію та порушує охоронювані законом інтереси інших учасників.

По-друге, в Україні закон встановлює значно нижчий мінімальний відсотковий розмір частки на товарному ринку України для конкретного господарюючого суб'єкта, що дає можливість визначити його становище як монопольне, а статус – як монополіста, ніж в інших країнах, тому, спираючись на досвід зарубіжних країн, доцільно б було на законодавчому рівні підвищити цей розмір до 50%, що, у свою чергу, буде слугувати створенню додаткових умов для встановлення правопорядку в цій сфері та гармонізації нашого законодавства з європейським.

По-третє, антимонопольні заходи органів державної влади повинні бути спрямовані, зокрема, і на регулювання й координацію дій монополістів, а вдосконалення нормативної бази щодо регулювання процесів у сфері монополізму має бути чітким і логічним. Хоча, як відомо, повністю усунути таке економіко-правове явище, як монополізм, неможливо, і

саме тому головна роль державного правового регулювання цієї сфери вбачається в недопущенні з боку монопольних утворень дій, які шкодять ринку, споживачам та конкурентному середовищу, а не повне їх правове та економічне усунення з ринку України.

Список використаної літератури

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
3. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.
4. Правознавство : підручник / за ред. В. В. Копейчикова. – Київ : Юрінком Інтер, 2003. – 756 с.
5. Юридична енциклопедія / ред. колегія : Ю. С. Шемшученко та ін. – Київ : Українська енциклопедія, 2004. – Т. 3: К-М.
6. Конкурентне право : навч. посіб. / за ред. Т. Г. Удалова. – Київ : Школа, 2004. – 496 с.
7. Основи економічної теорії : навч. посіб. / за ред. А. А. Григорука, М. С. Палюха, Л. М. Литвина, Т. Д. Літвінової. – 2-ге вид. – Тернопіль : ТДПУ, 2002. – 304 с.
8. Правове регулювання обмеження монополізму : юр. журнал [Електронний ресурс] / Ю. Семенюк – Київ : Юстиніан, 2003. – № 11. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=867>.
9. О защите конкуренции : Федеральный закон от 26.07.2006 г. № 135-ФЗ (ред. от 21.07.2014).
10. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол.: С. В. Мочерний та ін. – Київ : Академія, 2000. – Т. 1. – 864 с.
11. Організаційно-господарські правовідносини : монографія / О. П. Віхров. – Київ : Слово, 2008. – С. 375.
12. Актуальні проблеми Господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. – Київ : Юрінком Інтер, 2013. – 495 с.
13. Звіт Антимонопольного комітету України за 2014 р. : затвер. розпор. АМКУ від 12.03.2015 № 6-рп. – С. 47.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2015.

Апаров А. М., Полякова А. А. Актуальные проблемы монополизма в хозяйственной деятельности

Статья посвящена анализу правовых проблем монополизма в хозяйственной деятельности и определению путей совершенствования его правового регулирования.

Ключевые слова: монополизм, монопольное положение, государственное регулирование, ответственность.

Aparov A., Poliakova A. The Current Problems of Monopolism in Commercial Relations

The article analyzes the legal problems of monopoly in commercial relations and identification of ways to improve its legal regulation.

The modern business segment in Ukraine is multifaceted and characterized by a multiplicity of actors. However, some areas of economic relations in the country for various reasons tend to create the absence of sufficient competition and acquisition of such a legal status, which features the signs of monopoly and lack of sufficient competition by domestic market actors. This may result, in particular, from the fact that the Ukrainian law does not clearly regulate the relations arising in this segment, and this shows the relevance of the paper to study the said problems.

The Ukrainian legislation and Ukrainian doctrine do not contain a clear definition of what constitutes a "monopoly". Many Ukrainian scientists devoted their work to research of legal status of the monopoly. Their views on the matter, although similar, are still different in basic approaches to understanding of this concept. This makes it possible to talk about the appropriateness of the legal definition of "monopoly" in the legislation of Ukraine.

Since Ukraine gained its independence, including the economic one, a problem of extensive monopolization in various fields of economic activity has become quite acute, as monopoly has always been, is and will be desirable for each entity in terms of achieving a particular economic outcome. Therefore, the state faced a difficult task, to ensure an adequate policy of legal regulation of natural and artificial monopolies, and to ensure an adequate protection of fair competition. For this, a quite extensive legislative framework was established, which defined the legal basis of regulation and restriction of monopoly in business. However, unfortunately, these regulations contain no clear and unambiguous definition of what constitutes a "monopoly".

It is in the economic relations, which reflect and contain a harmonious combination of different interests of immediate actors of economic activities and the interests of society. In this case, this common interest is the proper legal regulation of relations for monopoly restriction in the country.

The aim of this article is an analysis of the topical issues of monopoly in commercial relations and identification of the ways to improve its legal regulation.

Key words: monopolism, the monopoly position, government regulation, liability.